

İQTİSADİYYAT

AZƏRBAYCANDA KREDİT BAZARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİL VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

*İqtisad üzrə əlsəfə doktoru C.N.İsmaylov
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti*

Açar sözlər: kredit bazarı, problemlı kreditlər, maliyyə resursları, depozit, banklar, maliyyə bazarı

Azərbaycanda iqtisadi islahatların əsas fazası uğurla başa çatdırılmış, o cümlədən, ölkənin maliyyə-kredit və bank sistemlərində milli iqtisadiyyatın inkişaf prioritetlərinə adekvat mexanizmlərin yaradılması və tətbiqinin sürətləndirilməsi nisbətən təmin olunmuşdur. Ölkədə son 15 ildə sabit fəaliyyəti ilə fərqlənən bank sistemi formalaşmışdır və bu bank sistemi ikipilləlidir. Bu sistemə ölkənin Mərkəzi Bankı və kredit təşkilatları daxildir. Bununla belə, dünya ölkələrində bank xidmətlərinin yüzlərlə müxtəlif növlərinin mövcudluğu halda, ölkəmizin kommərsiya banklarında xidmətlərin strukturu nisbətən zəifdir, kredit portfəllərinin diversifikasiyası adekvatlığı dövrün tələblərinə tam olaraq yetərli hesab etmək olmaz, məhz buna görə bank risklərinin əhatəsi genişlənir, bankların gəlir mənbələri məhdudlaşır, risklərin idarə edilməsi çətinləşir və s. Məsələn, ölkəmizin kommərsiya banklarının fəaliyyətində istehlak kreditləri ilə bağlı xidmətin geniş yer aldığı nəzərə alsaq, əhalinin alıcılıq və ödəmə qabiliyyətinin adekvatlığı baxımından bank risklərinin xeyli artma ehtimalı qabarıq şəkildə özünü göstərə bilər. Və yaxud, dünya iqtisadiyyatı proseslərindən, regional amillərlən, hər hansı bir istiqamət üzrə bank risklərindən yaranan fəsadların, transformatik tendensiyaların təsirindən bankların zərərləri artar, arzu edilməyən situasiya yaranar və bankın sabit işləməsi çətinləşər. Bu amillər nəzərə alınmaqla, müasir bank fəaliyyətində daxili auditin transformasiyası elementləri ciddi öyrənilməklə və sistemli yanaşma təmin olunmaqla, daxili auditin daha təsirli və səmərəli mexanizmlərinin işlənilib hazırlanaraq, bank sistemində tətbiqi vacib şərtlər kimi çıxış edirlər.

Kredit siyasətinin əsas hissəsi məşquulluq səviyyəsini artırmaqdır və pulun təklifində yaranan dəyişikliklərdir. Böhran şəraitində Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı banklarda kredit sisteminin inkişafının artırılması, o cümlədən faiz məsələləri ilə bağlı faizlərin aşağı salınmasına nail olmaq üçün bir sıra tədbirlər görür. Qalxma mərhələsində isə tam fərqli olaraq kreditlərin fəaliyyəti demək olar ki, yox dərəcəsində olur və kredit sisteminin əsas xüsusiyyətlərinə aid olan məqamlar.

- böhran şəraitində infilyasiya ilə mübarizənin davam etdirilməsi
- valyutaya əsasən tənzimləmə sisteminin reallaşması
- eləcə də respublikamızın tədiyyə balansının əldə olunması

Dövlətimiz tərəfindən reallaşdırılan kredit sisteminin mühüm istiqamətləri mövcuddur ki, bunlara aiddir.

1. infilyasiyanın səviyyəsini təmin etmək
2. pul kredit siyasətinin iqtisadi stabilliyə çatması naminə inkişafı
3. Respublikamızın gələcək fəaliyyəti naminə bu sistemin mövqeyini müəyyənləşdirmək
4. hər il üçün nəzərdə tutulan bir sıra strateji tədbirlərin görülməsi naminə məsələlərin təsdiqi

Son illər əhalinin kreditləşdirilməsinin artması ilə istehlakçıların ödəniş qabiliyyətini artırır və ölkədə istehsal olunan məhsulların tez satılması, əmtəə dövriyyəsinin sürətlənməsi, infilyasiya və işsizliyin səviyyəsinin azalması, istehsalın inkişafı və nəhayət milli gəlirin artması ilə nəticələnir. Bu proses müəssisələrin, firmaların, təşkilatların istehsal və təklif etdiyi məhsulların, xidmətlərin reallaşmasını tezləşdirir və istehsal prosesində fasiləsizlik əldə edilmiş olur. Bununla da, vergi yığımını və son olaraq bütçə gəlirlərinin artımına müsbət təsir göstərir. Mərkəzi Bankın “pul və maliyyə sabitliyinin əsas istiqamətləri haqqında bəyanat” -da qeyd olunur ki, maliyyə sabitliyinə dəstək üçün Mərkəzi Bankın sərəncamında olan alətlərdən istifadə etməklə zəruri antiinfilyasiya tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bununla Mərkəzi Bank inzibati alətlərdən istifadə edir və keçən dövrki istehlak kreditləri bəzən azaldılmasına nail olur[2].

Ayrı-ayrı kredit məhsullarının, həmçinin istehlak kreditləri artım tempinin risk təhlilinə xüsusi önəm verilir. İstehlak kreditlərində risklərin preventiv tənzimlənməsi mütləq prioritet olması görülür. Ümumi olaraq, bankların kredit aktivliyinin iqtisadi tskildə rolunun təmin olunması daim qiymətləndirilməlidir. Formalaşan kredit portfeli keyfiyyətinin qorunması və yaxşılaşması məqsədi ilə tədbirlər gücləndirilməlidir. İstehlak kreditlə-

rində yüksək leverecləşməyə məhdudiyət qoyulması məqsədi ilə əhalinin ödəniş qabiliyyəti və istehlak kreditləşdirilməsi arasında tarazlığın pozulmaması üçün əlavə tənzimlənmə tələbləri müəyyənləşdirilir [3]. Hal hazırkı dövrdə təklif olunmuş kreditlərdə faiz dərəcəsi istehlak kreditləri ilə müqayisə olunanda aşağı olmasına baxmayaraq, maliyyə resurslarının məhdudluğu ilə bu sektor üçün kreditləri artırmaq mümkün deyil. Ödənişlərin bərabər hissələrlə qaytarılması metodu vasitəsilə kreditləşdirmə prosesində banklar bilavasitə kredit istifadəçisi ilə müqavilə imzalayır, kreditləşmə prosesi sadə görünsədə, kredit verilən zaman ssudanın məqsədləri aydın olur, pul vəsaitinin istifadə olunmasına nəzarətin həyata keçməsi mümkün olur. Ümumiyyətlə istehlak kreditlərinin bu formada verilib–qaytarılması müstəqim kreditləşmə adlanır. Bunlar müstəqim yolla istehlak tələblərinin kreditləşməsindəki müsbət cəhətlər sayılır. Lakin, bu formada kreditləşdirilmədən savayı, dünya (eləcə də ölkəmizdə) təcrübəsində istehlak kreditləşdirməsi dolayı yolla həyata keçirilir. Əgər müstəqim kreditlər bilavasitə vəsaitin istifadəçisinə verilsə, dolayı kreditləşmədə ssudalar vasitəçilik edənlərə təqdim olunur.

İstehlakçıların banklar tərəfindən dolayı yolla kreditləşdirilməsi iqtisadi münasibətlərin formalaşan xüsusiyyətlərinə əsaslanır. Yəni, sadə şəkildə istehlak kreditini pul formasında almaqla, sonra lazımlı məişət cihazlarını, mebel, kompyuterlər, qiymətli digər əşyaların ticarət mərkəzləri, univermaqlar, super marketlərdən əldə etməyin mümkün olması bu təşkilatların kreditdə vasitəçi olmasına gətirib çıxarmışdır. Bu əmtələrin həmin təşkilatlar tərəfindən insanlara kredit vasitəsi ilə satılmasının həyata keçirilməsində təcrübə isə, kommertiya banklarının bu işə qoşulmasını reallaşdıran səbəb olmuşdur. Yəni ki, uzunmüddətli istifadə edilən əmtələrin satış metodları və onlara əhalinin tələb xarakteri istehlak kreditlərinin dolayı metodunun geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

Mövcud vəziyyət Azərbaycanda kredit bazarının faiz dərəcələrinin çox olmasına təsir edən əsas səbəblərdən biri kreditin qaytarılması ilə əlaqəli risklərin səviyyəsi və cəlb olunan vəsaitlərin bahalığı ilə əlaqədardır. Fiziki şəxslərə verilən kreditlərin qaytarılması ilə bağlı məsələlərin mövcudluğu və onların zamanla artımı, girov mexanizmlərinin təknil olmaması və s. bankları sığortalanağa məcbur edir və onlar məsələnin həllini faiz dərəcələrini artımında görür. Digər

yandan, banklarda kredit portfelinin əsası sayılan depozitlərin yüksək faiz dərəcələri ilə əhalidən cəlb olunması kreditlərdə faiz dərəcələrinin artırılmasına şərait yaradan amildir. Statistik məlumatlara əsasən, faiz dərəcələrinin yüksək olmasına baxmayaraq, bankların ümumi gəliri də bir o qədər də yüksək deyil. Kreditlərə görə faiz dərəcələri isə bütün ölkələrdə iqtisadiyyatın bazar şərtlərinə uyğun olaraq bəzi amillərin təsiri ilə formalaşır. Kreditlərin faiz dərəcələri ölkənin daxilində banklar üzrə, həmçinin banklar daxilində kredit növləri və müddətlərinə görə fərqlənir. Kommertiya bankları və digər kredit təşkilatları bazar şərtlərini, Mərkəzi Bankın normativ tənzimləmə tələblərini və bütün risk amillərini nəzərə alaraq faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsində müstəqildir.

Son zamanlarda artıq vaxtı ötmüş kreditlərin həcmindəki artımın Mərkəzi Bankın bu vəziyyətdən ehtiyatlanmasına və tənzimləmələrə gətirib çıxarmış oldu. Bəllidir ki, vaxtı ötmüş kreditlərin sayının artması son illər istehlak kreditləşdirməsində müşahidə olunan kütləvi artımla əlaqəli idi. İstehlak kreditləşdirilməsində məhdudlaşdırılma zamanı avtomobil kreditlərinə xüsusi diqqət ayrılıb. Mütəxəssislərin fikrincə, son illərdə avtomobil salonlarından kreditlə götürülmüş avtomobillərə görə ödənişlərdə bir çox problemlər yaranıb. Bu səbəblə də, Mərkəzi Bank avtomobillərin əsas nağd olaraq satılmasının və ya lizinq vasitəsi ilə əldə olunmasının stimullaşdırılması üçün tədbirlərin həyata keçirməsinə başlamışdır. Bu gün ölkəmizdə istehlak kreditləri 17% ilə, biznes kreditlərində isə 14-15%-lə təqdim edilir. MDB məkanında ən yüksək faizlə kreditlər təqdim edən üç ölkədən biri Azərbaycandır (digər ölkələr Ukrayna və Belarus).

Nəticə Hesab edirik ki, bu aspektdə kredit bazarının təknilləşdirilməsi üçün bəzi məsələlərin prioritet təşkil etməlidir:

-İstehlak krediti bazarına uçot siyasətinin təsirinin artırılması məqsədi üçün kommertiya banklarında resursların formalaşdırılmasında Mərkəzi Bankın mərkəzləşmiş resurslarının rolu artırılmalıdır;

-Bankların kollektor agentliklərlə əməkdaşlığı təknilləşdirilməlidir;

-Mərkəzi Bank tərəfindən Kommertiya banklarının müəyyənləşdirdiyi istehlak kreditləri ilə bağlı illik faiz dərəcələrinin, dəbbə pullarının, cərimələrin son həddi təyin olunmalı və effektiv nəzarət mexanizmləri reallaşdırılmalıdır;

-Bank sektorunun müəyyənləşdirdiyi faiz dərəcələri real bazara uyğun olaraq endirilməlidir;

Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə strukturu (dövrün sonuna, mln manat)[5]

il	Real sektora kredit qoyuluşu												
	Cəmi	o cümlədən:		Ticarət və xidmət sektoru		Energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru		Kənd təsərrüfatı və emal sektoru		İnşaat və əmlak sektoru		Sənaye və istehsal sektoru	
		Vaxtı keçmiş kredit	Xüsusi çəkisi, faizlə	Cəmi	Xüsusi çəkisi, faizlə	Cəmi	Xüsusi çəkisi, faizlə	Cəmi	Xüsusi çəkisi, faizlə	Cəmi	Xüsusi çəkisi, faizlə	Cəmi	Xüsusi çəkisi, faizlə
2014	18542,6	976,3	5,3	2680,7	14,5	195,8	1,1	847,3	4,6	2555,1	13,8	2027,8	10,9
2015	21730,4	1508,5	6,9	3158,0	14,5	316,5	1,5	508,1	2,3	3063,2	14,1	1948,3	9,0
2016	16444,6	1472,6	9,0	2467,0	15,0	596,2	3,6	441,3	2,7	1908,6	11,6	1265,6	7,7
2017	11757,8	1626,7	13,8	2069,2	17,6	315,5	2,7	429,2	3,7	546,2	4,6	621,2	5,3
2018	13020,3	1585,0	12,2	2379,5	18,3	419,2	3,2	470,0	3,6	388,8	3,0	706,6	5,4
2019	15298,	1273,0	8,3	2491,3	16,2	619,3	4,0	543,3	3,5	477,1	3,1	872,6	5,7

Mənbə:www.cbar.gov.az

ƏDƏBİYYAT

1. Bəşirov R.A , Bank işi üzrə ilk interaktiv Bakı: 2014
2. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı:2007. 15. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı:2010
3. Abdullayev Ş.Ə, Əsgərova R.V.” Bank işi”, Bakı: 2010
4. Həsənov Q.H. Kredit öhdəliklərinin icrası ilə bağlı yaranan mübahisələrin həllində məhkəmə-mühasibat ekspertizasının rolu. Bakı: 2014
5. www.cbar.gov.az

The Analysis and Development Prospects of the Current State of the Credit Market in Azerbaijan
SUMMARY

Key words: *credit market, problem loans, financial resources, deposit, banks, financial market*

The credit market is one of the segments of the financial market. For this reason, we should first focus on the concept of the financial market and clarify the concept of the credit market. The financial market, which is a special form of organization of cash flows, constitutes the aggregate of purchase and sale relations in the field of financial relations. The emergence of financial markets is objective. It develops in connection with the activities of the state, as well as institutions of various organizational and legal forms. In the financial market, financial resources act as a commodity. Rather, in this market there is a purchase and sale of credit resources. The distribution of financial resources is one of the main factors in the need for the establishment of a financial market. The nature and role of the financial market are determined by its functions.

Анализ и перспективы развития текущего состояния кредитного рынка в Азербайджане
РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: *кредитный рынок, проблемные кредиты, финансовые ресурсы, депозит, банки, финансовый рынок*

Кредитный рынок - один из сегментов финансового рынка. По этой причине нам следует, прежде всего, сосредоточиться на концепции финансового рынка и прояснить концепцию кредитного рынка. Финансовый рынок, представляющий собой особую форму организации денежных потоков, представляет собой совокупность отношений купли-продажи в сфере финансовых отношений. Появление финансовых рынков объективно. Он развивается в связи с деятельностью государства, а также институтов различных организационно-правовых форм. На финансовом рынке финансовые ресурсы действуют как товар. Скорее на этом рынке идет купля-продажа кредитных ресурсов. Распределение финансовых ресурсов - один из основных факторов необходимости создания финансового рынка. Характер и роль финансового рынка определяются его функциями.